

Ez lenne a „cikküzlet” vége? A dokumentumszolgáltatás stratégiai áttekintése a British Library szemszögéből

A jelek azt mutatják, hogy az Egyesült Királyságban a felsőoktatási körökben a dokumentumszolgáltatás csúcsa 1998/1999-ben volt. Hasonló tendenciáról számolt be a legnagyobb kanadai és francia szolgáltató intézmény is. A másolatszolgáltatási igények csökkenésével egy időben jelentősen nőtt az elektronikus folyóiratcsomagok országos licenceinek száma. A felhasználók egyre nagyobb mértékben igénylik a digitalizált információt; ezek között a folyóiratcikk csak egy alkotóelem. Napjainkban egyes tudományágakban az elektronikusan nyomtatható dokumentumok (e-print), a nyílt hozzáférésű folyóiratok és az intézményi állományok mind díjmentesek. Ezek a trendek azt mutatják, hogy a „cikk-üzletág” lefelé menő szakaszba került, és a tartalomszolgáltatók új üzleti modelljei, valamint a felhasználók új információs igényei új információs környezetet fognak alkotni.

A változó világ

A *Research Libraries Support Group (RLSG)* 2003. évi jelentése hangsúlyozta, hogy a British Library Document Supply Centre (BLDSC) értékes szolgáltatásokat nyújt a kutatók számára, és meg kell találni a BL dokumentumellátó rendszere és a könyvtárközi kölcsönzés pénzügyi életben tartásának módjait. A tanulmány rámutat a változásokra: az információs szektorban a hagyományos nyomtatott művek egy tágabb digitális környezetbe kerülnek át. A technológiai változások hatással vannak mind a kutatásra, mind az eredmények publikálására. Miközben a számítógépek teljesítménye növekszik, a költségek csökkennek. A számítógépekbe beépülő csipek száma minden 18. hónapban megduplázódik (*Moore törvénye*), a feldolgozó kapacitás minden ötödik évben a tízszeresére nő, a távközlési rendszerekben a sávszélesség minden 9. hónapban megkétszereződik.

Technológiai változások

Mindennek köszönhetően bővülnek a kutatók közötti online kapcsolatok: a nagy sebességű, átviteli vonalakon álló- és mozgóképeket is tudnak egymásnak küldeni. A hálózatokban használt nyílt szabványok nemzetközi fejlesztési folyamata bárki számára lehetővé teszi, hogy gyakorlatilag nulla költséggel kommunikáljon. Elmúltak azok az idők,

amikor bizonyos szabványok korlátozták az ingyenes, egyszeri kapcsolódás lehetőségét.

A világon használatban lévő PC-k számát 2000-ben 140 millióra becsülték; ez a szám 2005-ben előreláthatóan egymilliárd lesz. Ezek hálózata az egész világot átfogó, komplex rendszer, amelynek használata az új kapcsolódásokkal hatványozottan növekszik, szemben a többi ágazat lineáris fejlődésével. A tudományos kiadók már ismerik az online információs rendszerek használatát, és a dokumentumokat világméretben tudják terjeszteni. Használatuk így módon sokkal gyorsabbá válik a hagyományos, nem hálózat alapú, nyomtatott kiadói rendszerekhez képest. Ez hatással lesz arra, hogyan kapja meg a végfelhasználó a hagyományos papír alapú másolatszolgáltatást, azaz a dokumentumszolgáltatók kiszorulnak korábban elfoglalt központi helyükről.

A kutatói viselkedés

Az 1990-es években különböző tanulmányok rávilágítottak a kommunikáció kiábrándító helyzetére. A változás a kutatók viselkedésében is érzékelhető. A felmérések szerint a kutatók kevesebb mint 20%-át olvassák el annak, amire szükségük lett volna; mindössze 20%-uk állította, hogy kb. a felét tudja elolvasni. Ilyen háttérrel kezdtek működni az új elektronikus rendszerek. A tudomány egyre inkább „nagy tudománnyá” (*big science*) válik a világméretű kutatói csoportok együttműködésével, a területek és időzónák átlépése révén a nagy közös kutatási projektekben. Az új kommunikációs eszközök meggyorsították az ötletek és adatok cseréjét, a szerverek és a virtuális konferenciák megváltoztatták az emberek közötti kommunikációt. Talán még ennél is fontosabb, hogy a kutatók hozzá tudnak jutni az alapadatokhoz, azokat le tudják tölteni, tudnak velük dolgozni, és munkacsoportjuk többi tagjának is azonnal el tudják küldeni.

Elektronikus közösségek és portálok – beleértve a különböző forrásokból származó információs csomagokat – jelentek meg. Minden közösségnek érdeke az információs csomag építőelemeinek felhasználása. Az információ származhat listákról, hivatkozási adatokból, számadatokból, génbankok adataiból stb. Mindezek különféle portálok között

oszlanak meg, vagy át lehet irányítani a nemzetközi központokba. Ezek adják azt a hatalmas adatmennyiséget, amely a „mély web” részét képezi. Egy 2000 júliusában kiadott fehér könyv szerint a „mély web” 500-szor nagyobb, mint a „felületi web”, amelyeket a Google és az AltaVista vizsgál.

Nyilvánvalóvá vált, hogy azok a kutatók, akik a felsőoktatásban dolgoznak, nem hajlandók saját zsebükből fizetni a dokumentumszolgáltatásért sem az elektronikus, sem a nyomtatott folyóiratok világában. A Stanford Egyetem tanulmánya (2002) szerint az USA-ban is hasonló a helyzet: a kutatók nem hajlandók fizetni azért, aminek szerintük ingyenesnek kell lennie. (A válaszadók az elektronikus tartalomjegyzék-szolgáltatás címzettjei voltak, akik a használat szerinti fizetési rendszert ismerték.) A megkérdezettek fele azt nyilatkozta, azért fizet elő a folyóiratokra, és fizeti a tagsági díjakat, hogy hozzáférést nyerjen a teljes szövegű online elérhető cikkekhez; erre éves átlagban 360 USD-költséget fordított.

Változások a tartalomszolgáltatásban

Az utóbbi néhány évben jelentős koncentráció figyelhető meg a kiadói szektorban: a piacot néhány nagy kiadó (Elsevier stb.) uralja. Ez együtt jár az üzleti modell változásával: a másolatszolgáltatás akkor virágzott, amikor a kutatók igényelték a releváns nyomtatott folyóiratokat. Az 1900-as években a kutatói közlések évente 3-4%-kal növekedtek, míg a könyvtári kiadványokra szánt kutatási költségvetés éppen hogy nőtt az elmúlt évtizedekben. Ez az ún. „frusztrációs hézaghoz” vezetett. Egy ilyen zárt rendszerben a könyvtárosok úgy tudták csökkenteni a nyomást, hogy olvasóik igényeit a könyvtárközi kölcsönzés vagy dokumentumszolgáltatás révén beszerzett cikkekkel elégítették ki. Ezt a BLDSC adatai is igazolják, ahol a kérések száma 1980 és 1998 között megkétszereződött. Ebben az időszakban a nyomtatott kiadványok voltak az uralkodók. Ahogy az információs technológia fejlődése lehetővé tette egyre több digitális forráshoz hozzáférni, és áttérni a nyomtatott folyóiratokról azok online megfelelőihez, megváltoztak a kereskedelmi szabályok. Az első tudományos kiadó, amely ezt felismerte, az Academic Press volt: egy csomagba szervezett 180 folyóiratot, és az árat erőteljesen csökkentette.

Ez vezetett az ún. „nagy üzlethez” (big deal). Licencmegállapodásokat kötöttek egyes tudományos könyvtárakkal, a helyi könyvtárak konzorciumaival,

néhányat régiós szinten, és néhányat országos kiterjedéssel, mint pl. a National Electronic Site Licensing Initiative (NESLI) számára az Egyesült Királyságban vagy Kanadában, Izlandon és Finnországban. Ezekbe a „nagy megállapodásokba” beépítették, hogy az oktatók és kutatók saját részükre korlátozás nélkül tölthették le és használhatták az elektronikus folyóiratok cikkei. Eddig a dokumentumszolgáltatókat kellett igénybe venniük, hogy hozzájussanak a szükséges cikkekhez és kiadványokhoz; most mindezek benne foglaltatnak a folyóirat kiadója által adott licenccben, és a végfelhasználó ezeket ingyen kapja meg.

Kezdeményezések nyílt archívumok létrehozására

Ugyancsak az új technológiai infrastruktúrán alapulnak az új tudományos kiadói modellek: ezek pénzügyi szempontból arra épülnek, hogy a díjakat a cikk előállító fizeti (a szerző vagy intézménye), és nem a könyvtáraknak kell előfizetni vagy licenccélt díjat fizetni. Sok vezető könyvtáros, kutató és politikai testület vonta kétségbe a meglévő rendszert, ahol a kereskedelmi kiadók – különösen Európában – húztak hasznot az észak-amerikai tudományos teljesítményekből. Ez az anomália odáig vezetett, hogy a szerző, vagy a kutatási terheket viselő intézmény fizetett a közzétételért is. E trend megfordítására (azaz a szerzőt és intézményét tenni a kutatási teljesítmény haszonélvezőjévé) kezdeményezték a nyílt archívumok (Open Archives Initiative = OAI) mozgalmát, amely egy nyílt rendszerprotokoll-gyűjtemény azzal a céllal, hogy a cikkeket ingyen, vagy jóval a jelenlegi ár alatt terjesszék.

A mozgalomnak három fő iránya van: a tudományágra alapozott elektronikus nyomtatási (e-print) szerverek, a nyílt hozzáférésű folyóiratok és az intézményi letéti állományok. Eredetüket tekintve eltérőek, de abban megegyeznek, hogy a cél a cikkek díjmentessége a használat helyszínén. Ez a rendszer nagy kihívást jelent a dokumentumszolgáltatás számára: ugyan ki fog fizetni a másolatszolgáltatásért, ha a cikkek folyamatosan, ingyenesen, megkötés nélkül hozzáférhetők az interneten? Az e-print szolgáltatás mintegy tíz éve létezik, úttörői a nagy energiájú fizika területén dolgozó tudósok voltak Los Alamosban.

A nyílt hozzáférésű folyóiratok „ingyen a felhasználóknak” („free to users”) kiadói modelljét a biológiai-orvostudományi körökben kezdték alkalmazni.

Komoly mértékben támogatta a PubMed Central, az USA Országos Orvosi Könyvtára épülő, nyilvános szolgáltatás, és a BioMed Central, egy kereskedelmi kiadó, amelynek tulajdonosai gyakran újításokkal lepik meg a tudományos kiadókat. Az online elérhető 90 folyóirat cikkeinek sikeres szerzői 500 USD-t fizetnek a felvételért; ugyanakkor itt is van intézményi előfizetés, ami lehetővé teszi, hogy az előfizető intézmény szerzői további költség nélkül publikálhassák online cikkeiket. Egy másik csoport, amely a Tudomány Közkönyvtára nevet viseli (Public Library of Science = PLoS) 30 000 elégedetlen kutatót képvisel, akik saját nyílt hozzáféréstű folyóiratokat indítottak a biológia és az orvostudomány területén a Moores Alapítvány segítségével.

Sokkal vitatottabb az intézményi állomány modellje, amelyet az Association of Research Libraries alapította SPARC kezdeményezett. Ennek keretében az intézmények, könyvtárak állományai ingyen hozzáférhető szoftvert használnak. Minden kutató vagy oktató központnak rendelkeznie kell saját szerverrel, amelyen minden, saját maguk által feldolgozott kutatási forrást elhelyeznek. A kérdés azonban továbbra is az, hogyan lehet meggyőzni a szerzőket arról, hogy megváltoztassák szokásaikat? Ha ez idővel sikerül, akkor az egyetemi kiadásnak ez az új digitális formája egy új korszakot vezet be, amikor is ingyen lesznek hozzáférhetőek a tudományos publikációk, és a fizetett dokumentumszolgáltatás köre tovább fog zsugorodni.

Forráskutatás

Mindhárom fenti „ingyen a felhasználónak” modell kulcskérdése, hogy kereshetővé kell tenni a dokumentumok fejrészét, azaz olyan rendszerbe kell gyűjteni és csoportosítani őket, mint pl. az OAIster, felhasználva a metaadatok gyűjtésére kidolgozott protokollt (OAI-PMH). Ha a kutatók és az intézmények betartják a metaadatokra vonatkozó szabványokat, ez új, hatásos forrásfeltáró eszközt fog nyújtani a kutatóknak. Az új technológiai infrastruktúra, a kutatók megváltozó viselkedése és a hatalmas forrásfeltáró eszközök újabb kihívást jelentenek a dokumentumszolgáltatás számára.

Akik az új online katalógusokat használják digitális forrásként (pl. az Edina és az Ex Libris segítségével fejlesztett SUNCAT), nemcsak azt látják, ami könnyen elérhető, hanem azt is, hogy hol található. Ez sok esetben a kiadó online oldala is lehet, amely olcsóbb árat kínál, mint a másolatszolgáltatás (akik a szerzői jogdíjakat is beépítették).

Eltérések nemzetközi szinten a szerzői jogban

Országonként eltérő lehet a nemzeti szerzői jog, különösen annak értelmezésében, hogy mit tekintenek tisztességes használatnak. A német tudományos könyvtáraknak például nem kell fizetniük szerzői jogdíjat a dokumentumok szolgáltatásáért. Ezért a Subito óriási előnyben van a többi szolgáltatóval szemben.

Válaszok a változásokra

A fenti változásokra a dokumentumszolgáltatók különbözőképpen reagálnak. A BLDSC stratégiák sorozatát fejlesztette ki azzal a céllal, hogy az Egyesült Királyság egyetemi és kutatói közösségét folyamatosan el tudja látni háttérszolgáltatásokkal, amelyeket a többi szereplő nem tud, vagy nem akar vállalni.

A BLDSC-nek kettős feladata van: egyrészt a dokumentumszolgáltatásának meg kell felelnie az üzleti szempontoknak (ráfordítás–haszon!), de van egy közszolgálati küldetése is, mely szerint ki kell elégítenie a társadalom és a tudományos haladás magasabb szempontjait is. A BL évi 114 millió fontnyi kiadásait főleg a dokumentumszolgáltatás ellentételezi, 28 millió font bevétellel. A fennmaradó részt állami támogatásból fedezik. A dokumentumszolgáltatás közvetlen bevételt hozó ágazat abban az értelemben, hogy a kért cikk másolatának fizikai előállítás költségeit (és adott esetben a szerzői jogdíjat) a megrendelő fizeti. Az árak azonban nem tartalmazzák a dokumentumok beszerzési költségét, amit a közjó részének tekintenek.

Miközben a felsőoktatás döntő a kutatások zavartalansága szempontjából, az összes kérés 35%-a a vállalati szférából érkezik, és csak 10%-a az állam által finanszírozott kutatóintézetektől. A BL-nek lépést kell tartania a tudományos körök, a vállalati és a nyilvános kutatóintézetek igényeivel. Ezért a változások követésére új szolgáltatásokat és eljárásokat vezet be.

Belső tartalékok

A dokumentumszolgáltatás hagyományosan a nagy folyóirat-gyűjteményeken alapszik. A BL Boston Spában lévő gyűjteménye a legnagyobb a világon, amely külső felhasználókat szolgál. A dokumentumszolgáltatás tekintélyes mennyiségű emberi munkát igényel (az egyes folyóiratszámok

kikeresése, a másolat elkészítése, a folyóirat visszahelyezése a raktárba, a cikkek postázása stb.), ezért nagyon költséges vállalkozás. A korszerű rendszerek (fax és az Ariel szoftver) ugyan felgyorsították, de a szolgáltatás továbbra is a manuális munkára épül. A BL egyik első alkalmazója volt a CD-ROM-ra alapozott információterjesztésnek (Adonis rendszer), de ez sem emelte lényegesen a technológiai színvonalat, és nem csökkentette a költségeket.

A valódi ugrást egy olyan rendszer jelentette, amelyben a dokumentumszolgáltatás alapjává az elektronikus fájlok váltak a korábbi nyomtatott kiadványok helyett. A BL számos kiadóval folytatott tárgyalásokat, hogy fájljaikat a Boston Spában lévő berendezésekre teljesítsék. A megfelelő szerződések alapján jelenleg mintegy 4000 elektronikus folyóirat érhető el, és használható fel a dokumentumszolgáltatás céljára.

Azokból a folyóiratokból, amelyekre nem kötöttek licencszerződést az elektronikusfolyóirat-program keretében, ugyancsak a fénymásolat kiküszöbölésével szolgáltattak. Ehhez a Relais rendszert használják, amely a végfelhasználóknak készítenő másolatokhoz digitális mesterfájlokat (masters) szolgáltató. Ennek köszönhetően csökkennek ugyan a költségek, de a legtetemesebb költségtényező, a szerzői jogdíj továbbra is változatlan marad.

Biztonságos elektronikus szolgáltatás

Az elektronikus cikkszolgáltatáshoz szükség van arra, hogy a dokumentum a szolgáltató gépén legyen, vagy a gépéről elérhető legyen. Ez azonban félelmet keltett a kiadókban: attól tartottak, hogy egy-egy cikk másolata az interneten ellenőrzés nélkül több felhasználóhoz is eljut. A BL nagyon előrelátó volt ebben a tekintetben: 2002 elején kísérleti projektet indított az Elsevier Science-szel és az Adobe-bal, hogy megoldják az elektronikus cikkek továbbításának ellenőrzését. 2002 végén üzembe tudták helyezni a biztonságos elektronikus szolgáltató rendszert, és néhány vállalati könyvtárral folytatott kísérleti időszak után az Elseviert további kiadók követték. Mindezek ellenére a kiadótól kapott szolgáltatás továbbra is a BL alternatíváját jelenti, mivel ők olcsóbbak (a másolatok árára nem rakódnak rá a szolgáltató költségei).

Új szolgáltatások a régi piacokon

A kiadói licenc-csomagokban a nagy felhasználó könyvtárak olyan címeket is kapnak, amelyekre

nincs szükségük. A nagy kiadói csomagok megjelenésekor érzett eufória elmúltával a könyvtársok jobban szeretnék maguk összeválogatni azt, amit megvásárolnak. Ez az első lépést jelenti a régi előfizetési modell irányába, amely annak idején a dokumentumszolgáltatás felfutását eredményezte.

A másik kiindulási pont a könyvtárak költségvetésében jelentkező többletforrás. Számos esetben a könyvtárak külső támogatásból kapnak pénzt arra, hogy több évre szóló licencszerződést kössenek egy-egy kiadóval. Addig azonban, amíg a könyvtárak költségvetése csökken, miközben a folyóiratok ára nő, szükség lesz a dokumentumszolgáltatásra. A feltételezések szerint az egy-egy cikk iránti igények száma csökkenni fog, vagy az 1990-es évek közepének szintjén marad, ez esetben pedig a dokumentumszolgáltatás növekedése várható.

Új piacok keresése

Az előjogok nélküliek

A tudományos információ számára vannak még érintetlen periferális területek: a felmérések szerint a felsőoktatásban és a kutatásban a világon mintegy 30 millió ember dolgozik, és 125-180 millió közé teszik azoknak a számát, akiknek szintén fontos a tudományos információk elérése. Ők az ún. „tudásmunkások” (knowledge workers), azaz gyakorlati szakemberek, távoktatási tanfolyami hallgatók, állást váltóztatók, hobbiként érdeklődők, amatőr tudósok, akiknek nincs rendszeres hozzáférésük a könyvtári állományokhoz. Amíg nem tudtak arról, hogy léteznek számukra fontos cikkek, nem is volt probléma. Az internetes keresés elterjedésével azonban ők is felhasználókká válhatnak; számukra valószínűleg a használat szerinti fizetési rendszer (pay-per-view) az előnyös.

Kis- és középvállalkozások nagyobb könyvtár nélkül

Míg a tudományos körök és nagyvállalatok számára megfelelő forrást jelentenek a nagy kiadói csomagok, a kis- és középvállalatoknak személyre szabott szolgáltatást csak a nemzeti könyvtár nyújt. A BL-nek a St. Pancrasnál és a Boston Spában lévő szolgálattel helyei az elsők, ahová az innovatív vállalkozások fordulnak. Ennek a piaci szektornak a támogatására a BL-ben teljes körű tájékoztató szolgáltatást nyújtó innovációs központot alakítottak ki, amelybe a vállalatok „látogató” (walk-in) státusban is betérhetnek.

Gondoskodás navigáló eszközökről

A BL elektronikus tartalomjegyzék szolgáltatása (electronic table of contents = ETOC) hosszú évek óta 20 ezer kulcsfontosságú folyóiratot dolgoz fel. A szolgáltatás bővíthető a kiadóktól átvett fájlrészekkel; ez a kiadók számára is előnyös, mert a keresés során mutatkozó több találatból több megrendelés születhet. Az Egyesült Királyságban az ETOC-ra előfizetni intézményi alapon lehet („Inside” szolgáltatás) vagy a JISC által támogatott felsőoktatási nemzeti alap révén (ZETOC szolgáltatás).

Ahogy a BL a forráskutatás központjává válik, és tájékoztatást ad tudományos cikkekről, konferenciaanyagokról, szürke irodalomról, szabadalmakról, tudományos metaadat-gyűjteményekről, egyre szélesebb közönség számára fog felbecsülhetetlen eszközt jelenteni a tudományok világában való eligazodáshoz a folyóiratcikkekén túl. Ez a lehetőség a cikkület szélesebb összefüggésekben való újräledését jelentheti.

Személyre szabott figyelőszolgáltatás

A dokumentumszolgáltatást általában az jellemzi, hogy a felhasználók igényeire épül. Ezeknek elébe lehet menni, ha a felhasználóknak elektronikusan megküldik a friss cikkek jegyzékét. A BL-ben ezt az „inside alerts” szolgáltatás részeként nyújtják. Ez nem más, mint a felhasználó által kiválasztott folyóiratok e-mailben megküldött tartalomjegyzéke, ami a felhasználó gépére automatikusan érkezik meg, ösztönözve a dokumentumrendelést.

A „hézagok” kitöltése

A másolatszolgáltatásban mindig lesz igény olyan dokumentumokra, amelyek nem találhatók meg az online rendszerekben. Bár folyamatban van a folyóiratok retrospektív digitalizálása (a 14-16 ezer magfolyóirat közül egyelőre csak 8 ezernek van elektronikus verziója), a BLDSC állományában mintegy 40 000 kurrens folyóirat található. A tudományos irodalomban csak néhány éve jelentek meg az elektronikus folyóiratok, a nyomtatott gyűjtemények továbbra is főszerepet kapnak a felhasználásban.

Ez azt jelenti, hogy a dokumentumküldő szolgáltatóknak felül kell vizsgálniuk üzleti terveiket, és tudomásul kell venniük, hogy a továbbiakban nem ők a kurrens anyag elsődleges szolgáltatói. Rájuk a háttérszolgáltató szerepe vár, mert hozzájuk a

korábbi vagy efemer anyagokért fordulnak. Ha ez a feltételezés valóra válik, az árak növekedését fogja eredményezni, mert a kieső jövedelmet valamilyen módon pótolni kell.

Teljes körű, „mindent egy helyen” szolgáltatás

A dokumentumszolgáltatás igénybevétele nem csak az áráktól függ. Egyéb tényezők (gyorsaság, egyszerűség, a gyűjtemény nagysága stb.) ugyancsak szerepet játszanak, ezért egy átfogó szolgáltatásnak jó pozíciója lehet a piacon. A BLDSC képes egy ilyen gyors, felhasználóbarát, mindenre kiterjedő szolgáltatást, az ún. one-stop-service-t (mindent egy helyen) indítani, amelynek keretében a nagyok mellett sok kis kiadó cikkét tudja szolgáltatni. A másik fontos elem a gyűjtemény mérete. A BLDSC 40 000 kurrens címet kínál, ráadásul még több azóta megszűnt folyóiratot. (Az Elsevier csak 1500 folyóirattal szolgál!) A gyűjtemény nagysága hatalmas előny egy olyan megosztott piacon, amelyen 30 000 kiadó ténykedik. A BLDSC olyan „brand”, amelynek megvan a maga hagyománya, amelyet nem lehet számokban kifejezni, de a szolgáltatás igénybe vevői számára sokat jelent. A BL több mint negyven éve küldi megbízhatóan a dokumentumokat, partnerei bizalommal vannak iránta. Új összetételű kínálata a megszokotthoz hasonló szintű szolgáltatásokat ígér.

Új formátumok a kínálatban

Bár a kutatók számára továbbra is a cikkek maradnak az új eredmények legfontosabb forrásai, más formátumok esetleg jobban megfelelnek bizonyos felhasználói igényeknek. A BL-ben számos dokumentumtípust gyűjtenek, pl. szabadalmakat, konferenciaanyagokat, szürke irodalmat, audiovizuális anyagokat stb. Meg kell vizsgálni a továbbiakban a nyitott archívumok elérhetővé tételét, beleértve a nyitott hozzáférésű intézményi állományokat, az e-print szolgáltatásokat is. Úgy tűnik, hogy a multimédia és a kiegészítő információs szolgáltatások terén kevesebb piaci megszorításra lehet számítani.

A jövő

Az RLSG említett jelentésében azt javasolja, hogy a BLDSC értékes szolgáltatásait minden tekintetben támogatni kell. Tény azonban, hogy a dokumentumszolgáltatás régi modellje a jövőben nem lesz egyeduralgkodó. Az új lehetőségek tényleges

méretei, szerkezete egyelőre ismeretlenek. A jelenlegi szolgáltatók sikere attól függ majd, hogy az új környezetbe mennyire tudnak beilleszkedni. Ehhez azonban a tudományos közösség támogatása is szükséges. Másrészt a BL mint nyilvános szolgáltató intézmény is keresi a bevételi lehetőségeket. A kutatói közösség igényei és egy jól célzott szolgáltatási kínálat között egyensúlyozva a BL csak úgy tudja teljesíteni feladatát, ha három lábon áll: van egy nagy (világméretű) piaca, egy

gazdag gyűjteménye, és a felhasználóhoz, a kutatókhoz igazodó szemlélete. Jól képzett vezetők és munkatársak biztosítják a cikkületet felváltó információk szolgáltatásának jövőjét.

/BROWN, David: Is this the end of the „article economy”? A strategic review of document delivery. = Interlending & Document Supply, 31. köt. 4. sz. 2003. p. 253–263./

(Jáki Éva)

Folyóirat-használat elemzése amerikai egyetemi oktatók körében

A szerzők az *elmúlt 25 évben* több használatelemzést folytattak már az amerikai egyetemi oktatók és kutatók információk igényeinek feltárása végett: az első átfogó országos kutatást a természettudósok körében 1977-ben végezték (D. W. King *et al.*: *Scientific journals in the United States: their production, use and economics*. 1981.). A későbbiekben évente – nem egyetemi körben – megismételték a vizsgálatokat, majd 1993-ban újra az egyetemi oktatók igényeinek vizsgálata került napirendre. Az 1977 és 1998 között végzett felméréseket 2000-ben újabb monográfia foglalta össze (C. Tenopir – D. W. King: *Towards electronic journals: realities for scientist, librarians and publishers*). 2000-től a vizsgálódások fokozott figyelmet szentelnek az elektronikus folyóiratok létének és terjedésének.

Jelen tanulmány egy *három egyetemre* kiterjedő vizsgálatról ad számot. Ezen belül a természettudományos oktatók körében rendelkezésre álló negyedszázados trendek hosszirányú összevetést is lehetővé tettek. Három eltérő profilú és nagyságú egyetemről van szó. A *University of Tennessee (UT)* nagynak számít a maga 26 ezer diákjával, ráadásul szoros kapcsolatot ápol az Oak Ridge National Laboratories kutatóközponttal. Könyvtára 2000-ben, a felmérés idején állt át az elektronikus folyóiratokkal való gazdagabb ellátásra.

A kisebb *Drexel University (DU)* – 10 ezer hallgató, 500 oktató) 2002-ben áttért a folyóirat-beszerzés elektronikus változatára. E két egyetem egy központi könyvtáron alapuló centralizált rendszert működtet. A *University of Pittsburgh (UP)* – 33 ezer hallgató) viszont öt campusával és központi könyvtárát kiegészítő 19 széles profilú szakkönyvtárával

a decentralizált modellt képviseli. Itt minden karra – kivéve a jogi és orvostudományt – kiterjedt a felmérés.

Együttvéve tehát több tudományterület és többféle könyvtári modell jelenik meg a felmérésorozat hátterében, bár kétségkívül a természettudományok képzése és kutatása mindhárom helyen jelentős. Egyes frissebb használat- és igénykutatások alapján feltételezhető, hogy a természettudósok az elektronikus változatot inkább preferálják, mint a társadalom- és humán tudományok képviselői. Érdekes megállapítani, hogy a kutatók a nem kifejezetten magfolyóiratok körében elfogadják az elektronikus változatot, ám saját *szűkebb érdeklődési körük vezető folyóiratai* esetében ragaszkodnak *mindkét* (elektronikus és papír-) hordozóhoz.

A három egyetemen 2000–2003 között 527 oktatótól érkezett be kitöltött kérdőív (a válaszadási mutató: 18–50% között mozgott), s lényegében minden tudományterület szerepel.

A *folyóirat-használat mértékének* számszerűsítését olyan kérdés célozta, hogy hány cikket olvasott az illető az elmúlt 30 nap alatt (folyóiratban, weboldalon, különnyomtat stb. formájában, az olvasás pedig a valódi cikk szövegének tanulmányozását – esetleg újraolvasását – jelenti, tehát nem csupán a tartalmi kivonat átfutását). Érdekes megállapítás, hogy az olvasás 22%-ban már *korábban ismert cikk újraolvasását* eredményezte. A 30 napos olvasási teljesítmény éves szintű becslése a következő eredményt hozta: a három egyetemen átlagban egy év alatt 206 tanulmányt olvas egy oktató (UT – 186, DU – 197, UP – 215), ezen belül a *természettudósok teljesítménye több, 216*